

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Грищаченко В.І.

магістрант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОБУТ УКРАЇНСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ У НІМЕЧЧИНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ЧЕРНІГІВЩИНИ)

Зрив плану «блискавичної війни», потреба мобілізації німецьких чоловіків на фронт спонукали керівництво Третього Райху до розширення використання праці іноземців в економіці держави. Перші ешелони з цивільними українськими робітниками рушили до Німеччини вже в січні 1942 року [13, с. 48]. У березні того ж року було створено Імперське бюро з використання робочої сили, яке очолив Фріц Заукель. Спочатку набір відбувався на добровільних засадах, однак, починаючи з травня 1942 р., почалася примусова мобілізація людей на роботи [14, с. 29]. Варто зазначити, що сім'ї тих, хто виїхав на роботу в Німеччину, отримували щомісячну допомогу в розмірі 130-180 карбованців, а також щотижневий пайок [14, с. 28-29].

Умови депортації були досить важкими. «Немцы загадали нам погружаться в вагоны, в которых раньше перевозили телят», – згадувала Т. О. Ткач, вивезена з с. Лосева Слобода Сновського району [8, арк. 1]. У Генеральній губернії потяги зупинялись, щоб робітники перепочили, помились і пройшли дезінфекцію. По прибуттю до Райху ці процедури повторювались.

У Німеччині новоприбулих робітників скеровували на різні роботи. Найчастіше це були промислові підприємства або сільськогосподарська галузь [5, с. 98]. Як правило, на заводах і фабриках працювати було важче, ніж на сільськогосподарських роботах. Крім того, становище багатьох робітників залежало і від їхньої кваліфікації, якої більшість українських працівників не мали. Відтак, 60 % остарбайтерів-чоловіків і 50 % жінок із СРСР були задіяні переважно на підсобних роботах [7, с. 108].

На підприємствах робочий день тривав у середньому 8-12 годин. А. П. Данильченко, яка працювала на заводі «Сіменс» (Берлін), описала розпорядок дня: вранці піднімали робітників о 5-й годині, за сніданком завжди була велика черга. О 7-й годині ранку робітників у таборі ладнали в шеренги по 4 чоловіки та під конвоєм відправляли на роботу. Завод був далеко, добиратися доводилося трамваем та автобусом [11, арк. 1].

Продуктивність праці остарбайтерів була дещо нижчою, ніж продуктивність праці кваліфікованих німецьких робітників. Заробітна плата коливалася в районі 20-60 райхсмарок на місяць для малокваліфікованих робітників і близько 70-120 райхсмарок для кваліфікованих [1, с. 165–166; 7, с. 111–112; 13, с. 67–68]. Однак у питанні оплати праці остарбайтери знаходились у менш вигідних умовах, ніж інші іноземні робітники.

Працівники підприємств жили в спеціальних таборах. Як правило, в кімнатах мешкало 8-16 людей. Одна з працівниць свідчить: «Как вы знаете, живем мы все в лагере в комнате по 16 человек» [11, арк. 2]. Спали на двох- чи трьох'ярусних ліжках, рідше – на підлозі. Так, Л. Б. Маклюк, вивезений з села Єліне Сновського району, згадував: «На работу и с работы водили нас под конвоем. Спали сначала на полу, а после сделали нары» [10, арк. 1].

Одяг «східних робітників» був багато в чому стандартизованим. Для роботи на заводі видавали в основному спецівку, дерев'яні черевики та шкарпетки, хоча чоловічі та жіночі комплекти одягу де в чому різнилися [2, с. 43]. Обов'язковим було носіння на одязі знаку «Ost». На зиму додавали ще ватяні куртки та шерстяні шкарпетки. Втім, цільове забезпечення одягом робітників було налагоджено не на всіх підприємствах.

Санітарні умови в різних таборах не були однаковими. Поширеність інфекційних хвороб (тиф, туберкульоз), важкі умови праці зумовлювали те, що остарбайтери часто хворіли, а іноді й втрачали працездатність (в такому випадку їх відправляли додому). Лікувалися робітники в місцевих лікарнях, або в спеціальних таборах [13, с. 74]. З іншого боку, у деяких листах додому маємо згадки про дезінфекції бараків, одягу та про хороший санітарний стан у таборах [6, с. 127].

Харчовий раціон робітників не відрізнявся особливою різноманітністю. О. С. Шумська зазначає: «Питание было, как и везде тогда в Германии: 0,300 гр. хлеба (не признавать, что то за хлеб) и 0,50 гр. маргарина, и 1 литр чая с сахаром. В 12 часов дня обед – 1 литр баланды (это суп с сушеным картофелем и шпинатом) ... и вечером в 6 часов ужин, такой же самый суп без хлеба ибо хлеб скушал утром, второго блюда никогда не было» [9, арк. 1]. Загалом же, умови життя і праці робітників у Німеччині дуже часто залежали від становища на фронтах.

Ті працівники, що були зайняті в сільському господарстві, так само жили в окремих таборах або в будинках німецьких фермерів. Фіксованої заробітної плати вони, як правило, не отримували. Господарі натомість надавали їм харчі, одяг та житло (іноді ще давали певну кількість кишенькових грошей) [1, с. 166]. Вільний час працівники мали раз у

тиждень, хоча це також було індивідуально і залежало від рішень конкретного господаря [7, с. 112–113].

Були також окремі дівчата, які працювали покоївками у приватних будинках. Їх становище часто залежало від того наскільки приязні відносини вдасться встановити з господарями. Так, Т.О. Ткач згадує, що «...спочатку хозяйка нас ненавиділа, але за три місяці я добре освоїла мову і вони стали відноситися до нас краще» [8, арк. 2]. Робочий день міг тривати із 6-ї до 21-ї години. У вихідні дні дівчата мали вільний час і могли виходити в місто [7, с. 114]. Загалом, робота в приватних будинках була більш легкою, аніж на великих промислових підприємствах або у фермерських господарствах.

Що стосується дозволів, то воно було досить невибагливим. Робітники іноді виходили в місто, спілкувались із земляками, читали газети, слухали радіо [12, с. 69, 169–170, 199, 223–224, 348]. Є свідчення, що в таборах влаштовували імпровізовані концерти з музикою і танцями [4, арк. 22 зв.]. Починаючи з липня 1942 р. робітникам дозволялось писати додому двічі на місяць листівки, а також отримувати посилки з їжею та одягом. В таких листах додому остарбайтери часто висловлювали тугу за рідним краєм: «Хотілось би ще побути на Україні, розглянути українську природу, почути, мамо, ваш голос, вашу мову...» [4, арк. 22-22 зв.].

У 1943 р. німецьке законодавство стало більш лояльним до іноземних працівників. Це пов'язано, насамперед, зі скрутним становищем на Східному фронті. Відтак, протягом 1943–1944 рр. становище «східних робітників» дещо покращилось. Їм було дозволено самостійно виходити за межі табору з дозволу керівництва, а також урівняно в питаннях оплати праці та умов проживання з іншими іноземними робітниками [13, с. 65]. Втім, запізнілі зміни в німецькій економічній політиці вже не могли суттєво вплинути на перебіг війни, яка виходила на фінішну пряму.

По закінченню війни розпочався процес репатріації українських робітників назад в СРСР. На колишніх остарбайтерів чекали довга дорога додому (дуже часто йшли пішки), заповнення різних опитувальних листів та перевірко-фільтраційні табори. Іноді їх могли залучати до відбудови «народного господарства» в різних регіонах держави або мобілізували в армію. Відтак, деякі з них змогли дістатись своїх домівок лише восени 1946 р. – навесні 1947 р., а то й пізніше.

Список використаних джерел:

1. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневоловачам. Вінниця: «Книга-Вега» ВАТ «Він-облдрукарня», 2003. – 344 с.

2. Грінченко Г.Г / Примус до праці: обриси зневолення // Національна та історична пам'ять. Українські остарбайтери: доля і пам'ять. Зб. наук. праць. – Випуск 9. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 34–53.

3. Державний архів Чернігівської області, ф. Р. 1429, оп. 1, спр. 109, арк. 2-3 зв.

4. Державний архів Чернігівської області, ф. Р. 1429, оп. 1, спр. 110, арк. 22-23 зв.

5. Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / Упорядники: Л. С. Герасименко, Р. І. Пилявець. – Київ–Ніжин: Вид. ПП Лисенко М.М., 2010. – 247 с.

6. Нестеренко Л. Епістолярій остарбайтерів як джерело вивчення повсякденного життя українців на території Третього Рейху в роки Другої світової війни (на прикладі Срібнянського району Чернігівської області) / Л. Нестеренко // Сіверянський літопис. – 2016. – № 4. – С. 116–136.

7. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.

8. Сновська районна державна адміністрація Чернігівської області, архівний відділ, ф. 309, оп. 1, спр. 2, арк. 1–2.

9. Сновська районна державна адміністрація Чернігівської області, архівний відділ, ф. 309, оп. 1, спр. 3, арк. 1–5.

10. Сновська районна державна адміністрація Чернігівської області, архівний відділ, ф. 309, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

11. Сновська районна державна адміністрація Чернігівської області, архівний відділ, ф. 309, оп. 1, спр. 5, арк. 1–2.

12. У роки неволі. Листи, спогади, свідчення громадян Чернігівщини про перебування у неволі у роки Другої світової війни : зб. док. і матеріалів / упоряд. : Р. Б. Воробей; Н. М. Лобанова, І. М. Рябчук ; відп. ред. та авт. передм. Р. Б. Воробей. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – 464 с.

13. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. С. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. – Кн. 2. – 943 с.

14. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації, 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2010. – 80 с.